

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEW

Takács Zoltán: Felsőoktatási határ/helyzetek (MTT Könyvtár; 15. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2013. 375 o.)

PATAY TÜNDE

PATAY Tünde: PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr; tuende.patay@icloud.com

Tünde PATAY: PhD student, Doctoral School of Regional- and Economic Sciences, Széchenyi István University, Győr; tuende.patay@icloud.com

Takács Zoltán könyvéről, melyben a vajdasági elitképzés, pontosabban a magyar anyanyelvű kisebbségi felsőoktatás sarkalatos pontjait és fejlesztési lehetőségeit vizsgálja, eddig csupán szűkszavú ajánlások jelentek meg.

A határon túli magyar nyelvű felsőoktatás és a magyar kisebbségi lét vizsgálatának szükségességét ugyanakkor már az is jelzi, hogy e könyv a Magyarságkutató Tudományos Társaság (MTT) kiadványsorozatának 15. köteteként jelent meg. A határ menti oktatási-kutatási együttműködések jelentősége mellett a kutatás azért is időszerű, mert a határon túl élő fiatalok közül a helyi felsőoktatást még ma is az elvártnál kevesebben veszik, vehetik igénybe. A tanulmányi célú vándorlási folyamatokban tehát jelentős szerepe van a minőségi képzési lehetőségeknek, de a migrációra ható motivációk közül a felsőoktatás és a munkaerőpiac közötti szakadék is kiemelhető. Átgondolt stratégiával létrehozott, további fejlődési célkitűzésekkel rendelkező felsőoktatási intézmény nem csupán a helyi kisebbségi közösségek fejlődésére, de a régió gazdasági-társadalmi dinamikájára is hatással van. Gábrity Molnár Irén, az MTT elnöke, a kiadványsorozat szerkesztője e könyv előszavában szintén a vajdasági regionális gazdasági és szociológiai kutatások jelentőségére, valamint a magyar anyanyelvű kisebbségi oktatás kiemelt szerepére hívja fel az olvasó figyelmét.

Az öt éven át folyó kutatás eredményei és tanulságai alapján Takács Zoltán magyar érdekeltségű, minőségi felsőoktatási intézmény felállítását szorgalmazza Szabadkán. A többféle érdek- és értékrendszert egyszerre figyelembe véve úgy véli, hogy a magyar nyelvű felsőoktatás nem egy magyar egyetem alapítá-

sában, hanem egy modern, európai szemléletű, multietnikus akadémia létrehozásában találhatja meg a jövő felé vezető utat. A szerző abból a tételből indul ki, hogy a vajdasági oktatásfejlesztés, illetve térségi kutatás évek óta megoldatlan, s megállapítja, hogy a vajdasági magyar anyanyelvű felsőoktatás fejlesztése, kereteinek megteremtése és hosszú távú fenntartása komplex feladat, melynek megvalósítása több szempontból is nehézségekbe ütközik. A szerző Területi Statisztikában megjelent tanulmányában szintén a felsőoktatás és a mobilitás térségi jellemzőit és összefüggéseit vizsgálja, itt is arra mutat rá, hogy a vajdasági intézményfejlesztés pozitív irányba tudná befolyásolni akár a migrációs, akár a munkaerő-piaci folyamatokat (Takács, Kincses 2013).

Az intézményfejlesztés sarkalatos kérdéseit, valamint az azt meghatározó tényezőket és összefüggéseket a szerző jól szerkesztett rendszerben mutatja be, logikusan vezetve végig az olvasót a probléma területi és tartalmi dimenzióin, melyeket jól értelmezhető ábrákkal, táblázatokkal és térképekkel is szemléltet.

A könyv empirikus kutatáson alapul, melynek elméleti bázisa több tudományterületet fog át. A vizsgálat alapvetően Clark (1983) felsőoktatási modelljére (az állam, a kutatás-oktatás és a piac hármasa), valamint a Sakamoto és Chapman (2011) szerzőpáros által jegyzett felsőoktatási CBC-modellre (a határon átívelő felsőoktatási intézményi kapcsolatok modellje) támaszkodik. A szerző emellett alapos áttekintést nyújt a felsőoktatás-, valamint a kisebbségkutatás, illetve a regionális tudomány eredményeiről. A szakirodalmat, adatbázisokat, dokumentumokat feldolgozó szekunder kutatást követően a primer kutatás négy évig tartott. Ennek törzsét a strukturált és félig strukturált egyéni, valamint fókuszcsoporthozos interjúk adták, amelyeket a szerző Magyarországon, Vajdaságban, Felvidéken és Kárpátalján intézményvezetőkkel, a regionális-helyi (politikai, akadémiai) elit és az egyházak képviselőivel, valamint hallgatókkal és doktoranduszokkal folytatott.

Az első fejezet a vajdasági kisebbségi felsőoktatás lehetséges fejlesztésének szélesebb környezetét, az európai és Kárpát-medencei sajátosságokat mutatja be. A kisebbségi felsőoktatás Európában (skóciai, dél-tiroli vagy balti közösségek), de világszerte is konfliktusok forrása lehet: a nemzetállam folyamatos ellenőrzése és érdekérvényesítése mellett kell működnie, a nehézségek azonban akadémiai autonómiával, a magánszféra bekapcsolásával enyhíthetőek. Másrésztől a kisebbségi kulturális reprodukció ma már nem az anyanyelv előtérbe helyezésével, hanem azzal együtt, de komplex fejlesztési eszközöket igénybe véve nagyobb sikerrel valósulhat meg. A Kárpát-medencei kisebbségi felsőoktatás magán viseli az európai felsőoktatás szerkezeti jegyeit: diverzifikálódás, homogenizálódás, nemzetköziesedés, denacionalizáció, illetve deterritorializáció. Ezek alapján biztosabb jövője van a határrégiókban olyan többnyelvű, modern európai szellemű egyetemnek, mint amilyen például a Bolzanói Szabadegyetem.

A szerző behatóan foglalkozik a tanulmányi migrációval, amely a Kárpát-medence országából származó hallgatók körében 2003–2004-ben érte el csúcspontját, e hallgatók aránya az összes külföldi hallgatókhoz képest azonban még ma

is közel 50%-os. A Kárpát-medencei határon túli hallgatók közül – mint ahogy a távolabbi országból érkezők is – a legtöbben ugyan még mindig Budapest irányába mozognak, a Szerbiából érkezők azonban Szegedet, a horvátországi hallgatók pedig Pécsset preferálják. Magyarország határai mentén Szegeden és Pécsen kívül Győr, Sopron, Miskolc, Debrecen és Nyíregyháza felsőfokú intézményei vonzóak. A tanulmányi célú mobilitás motivációi között nagy szerepe van a küldő és a fogadó ország/régió gazdasági-társadalmi helyzetének, az egyéni szintű támogatásoknak, de az időközben megvalósult hazai (kibocsátó régióbeli) intézményalapításnak is. A határon túli kihelyezett intézmények működése a szerző szerint nem az elvárásoknak megfelelően alakul, jelentőségük ugyanakkor úttörő szerepük, helyben tartó erejük révén vitathatatlan.

Takács két Kárpát-medencei intézménybe, a révkomáromi Selye János Egyetemre és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolára látogatott el, ahol az intézményalapítás körülményeit és a működési tapasztalatokat vizsgálta. Mindkét intézmény létrejötté többszöri próbálkozás, politikai csatározások után sikerült. Az alapításkor a politika, a működés során azonban a szakmai elit, a minőségi (humán) erőforrás és az együttműködési készség játszanak nagyobb szerepet. Egy önálló, kisebbségi egyetem alapítása során különös figyelmet kell szentelni az érdekcsoportok erejének és hozzáállásának. A minőségi működést, illetve az akkreditációs folyamatokat a magyarországi tanerő jelenléte segítheti. A régi, patinás egyetemekkel szembeni harcban a kisebbségi nyelv hangsúlyozása, a nyelvoktatás nagyobb kínálata kap fontos szerepet. Gyenge támogatottság esetén első lépésként egy alapítvány létrehozása célszerű. Az intézmény állami finanszírozásából kiindulva a Magyarországról érkező támogatások, valamint a saját bevételek is javítanak a költségvetésen. A kisebbségi felsőoktatási intézmények ezekben a régiókban is jelentősek a fiatalok helyben tartásában, a régió szellemiségének emelésében. A gazdaságba történő beágyazódás, valamint a munkaerőpiaccal harmonizáló működés azonban még gyenge. Az intézményközi együttműködés, elsősorban a magyar nyelvterületen, ezzel ellentétben sikeres. Különösen fontos, hogy az intézmények egymást egyenrangú partnerként kezelik.

A második fejezetben a szerző a szerb–magyar határrégió felsőoktatásának jellemzőit és problematikus pontjait elemzi. Bevezetésként a határon átnyúló együttműködések mellett érvel: az együttműködések, ideértve a közös oktatási és kutatási projekteket is, hozzájárulnak a periférikus területek felzárkóztatásához, a hosszú távú gazdasági fejlődéshez, fejlesztési, innovációs központok kialakulásához, ugyanakkor a kisebbségi közösségek fejlődését is segítik.

A szerző különös figyelmet szentel a felsőoktatás és a foglalkoztatás közötti kapcsolatnak, hiszen a felsőoktatási célkitűzéseknek nem szabad figyelmen kívül hagyniuk a munkaerőpiac sajátosságait, igényeinek alakulását. E régióban, mint más európai régióban is, a foglalkoztatás szerkezete új képet mutat: jelentősen megnőtt a foglalkoztatás a kereskedelemben, az oktatásban, az egészségügyben, az egyéb szolgáltatások terén, de a kis- és középvállalkozások is nagyban hozzá-

járulnak a foglalkoztatottság növeléséhez. A Vajdaságban ugyanakkor magas a diplomás munkanélküliek száma, leginkább a közgazdasági, államigazgatási, óvodapedagógusi és agrárvégzettségűek esetében. Ezzel szemben más képzési területeken hiányos a munkaerő-kínálat, amit a betöltetlen állások viszonylag magas száma is mutat (például hiányoznak a műszaki vagy az egészségügyi végzettségűek). Ennek hátterében az áll, hogy a felsőoktatás kibocsátása és a gazdaság humán erőforrás-igénye nincs összhangban egymással, alacsony a munkaerő vándorlási hajlandósága és súlyos problémát jelent az illegális foglalkoztatás is.

Az oktatás szerkezetében is hiányosságok fedezhetőek fel: alacsony tanár-hallgatói arány, az átlagosnál hosszabb ideig tartó tanulmányok, betöltetlen állások a karokon. A tanulmányok finanszírozása is bizonytalanságot szül, mert a fiatalok nincsenek tisztában a lehetőségeikkel, és a támogatáspolitiká (például a szerződések jellege) sem mindig az egyén érdekeit szolgálja. Így, bár az anyagi megfontolásoknak, illetve a földrajzi közelségnek fontos szerepe van az egyéni döntésekben, a hallgatók egy része mégis a minőségi oktatás, a magyar nyelvhasználat, a színes képzési kínálat, az oklevél nemzetközi munkaerő-piaci presztízse miatt a magyarországi felsőoktatást választja. A Magyarországon szerzett diplomát azonban a szerbiai munkaerőpiac nem fogadja szívesen, a szerbiai felsőoktatási végzettséggel rendelkezők könnyebben találnak az elképzelésüknek megfelelő munkát. Kivételt képeznek a műszaki, mérnöki végzettségek, melyekre az európai tendenciához hasonlóan itt is nagy a kereslet.

A Szabadka felsőoktatás-fejlesztési lehetőségei című fejezet a stakeholderek (gazdasági, politikai, akadémiai elit, az egyház, valamint doktoranduszok) képviselőivel folytatott interjúk és fókuszcsoportos beszélgetések eredményei alapján arra a kérdésre keres választ, hogy Szabadkán milyen típusú felsőoktatási intézménynek lenne létjogosultsága.

Szabadka, mely a Vajdaság második legnagyobb települése, több nemzetiségnek ad otthont. Másfél évszázados felsőoktatási hagyományra tekinthet vissza, intézményei azonban még mindig az Újvidéki Egyetemhez tartoznak, és jelentős a magánkarok száma is. A kisebbségi identitás, az általános társadalmi kérdések, valamint a felsőoktatási hagyományok mellett egy önálló intézmény létrehozását a munkaerő-piaci hatásoknak, a versenyképesség növelésének, a regionális kohézióknak és a határ menti gazdaság dinamizmusának érvei is indokolják. A többségi nemzet képviselői szerint szintén fontos kérdés a szabadkai intézményfejlesztés, ám nem kisebbségi aspektusból. Egy szabadkai székhelyű, önálló egyetem alapításának gondolata már többször felmerült, elsősorban a magyar ajkú népesség szorgalmazására, de a horvát közösség is fontosnak tartaná a regionális nemzetiségi felsőoktatás fejlesztését. Először 2002-ben dolgoztak ki egy programot, amely állami alapítású, multietnikus, tehát nemcsak magyar kisebbségi, hanem többnyelvű egyetem létrehozását célozta meg. A Magyar Nemzeti Tanács 2012-es elképzelése szerint ez az egyetem elsősorban három intézmény integrációjaként működne.

A térségben egyrészt az oktatás és a munkaerőpiac közötti egyensúly hiánya, másrészt a közigazgatási, politikai változások jelentenek bizonytalanságot,

de hiányzik az egységes szakmai és társadalmi támogatás is. Dilemmák merülnek fel, vajon fontosabb-e a regionalitás a nemzetköziségnél, a hagyomány az innovatív gondolkodásmódnál, az önállóság az integráltságnál, a racionalitás a vállalkozókészségnél? Sokszor akadályt jelent, hogy a szerb elit nem támogatja a kisebbségek elképzeléseit, a regionális kisebbségi elitre pedig a széthúzás és a bizonytalanság jellemző. Az egyház a saját feltételei mellett (állam és egyház viszonya, a teológiai képzés fokozatos bevezetése) támogatná a kezdeményezést, a szabadkai városvezetés szintén megvalósulásától függően támogatja egy új felsőoktatási intézmény létrehozását. Az érdekelletetek nyomán kijelenthető, hogy annak az érdekcsoport(ok)nak a koncepciója valósulhat meg, amelyek az alapítást kezdeményezik, emellett elég erős a fejlesztés véghezviteléhez. Az egyes stakeholderek azonban inkább a fejlesztéssel kapcsolatos problémákra és veszélyekre koncentrálnak, azok a szereplők pedig, akik a jelenlegi helyzettel elégedettek, nem érdekeltek a változásban. A szerző szerint a kritikus tömeg megléte nélkül, határozott és stratégiai gondolkodású kezdeményező hiányában nem beszélhetünk igazi változásmenedzsmentről sem.

Az intézményalapítás nem feltétlenül jelent egyetemalapítást. Takács első körben egy, az Újvidéki Egyetemtől független, magyar érdekelttségű intézmény, a Szakstúdiumi Akadémia létrehozását javasolja. Az intézmény hosszú távon több tudományterületet is lefedne, illetve a feltételek megvalósulása függvényében egyetemmé fejlődne.

A negyedik fejezetben a szerző a felsőoktatás gazdaságfejlesztő szerepét mutatja be a szakirodalmi háttér és a szabadkai gyakorlat összevetésével. A kutatás empirikus eredményei is azt igazolják, hogy a felsőoktatási intézmények inpushatásai az azonnali intézményi, gazdasági, állami bevételekben, rövid távú munkaerő-piaci, szolgáltatásbővítési, pénzforgalmi előnyökben nyilvánulnak meg. Egy új és önálló felsőfokú oktatási intézmény létrejöttének hosszú távú hatásai pedig Szabadkán és térségében is szellemi fellendülést, új gazdasági szereplők megjelenését, az életszínvonal emelkedését, illetve településfejlődést eredményeznének. A felsőoktatás multiplikátor-hatása ezen felül a munkahelyteremtésben is megmutatkozik majd, és jelentős állami forrásokat hoz a régió gazdaságába. A gazdasági szereplők megjelenése mellett várhatóan a régió lélekszáma is nő. Ezen belül a kisebbségi hallgatók száma, illetve az akadémiai elit köre is bővül, ami fogyasztásuk, kapcsolati hálójuk, magatartásuk révén különösen fontos dinamizáló, összetartó erőt jelent.

A szerző kiemeli, hogy az egyetem, a gazdaság és a kormányzat kapcsolatainak és a köztük lévő dinamikának itt is különös figyelmet kell szentelni (triple helix modell). Noha a felsőoktatás gazdaságfejlesztő szerepe kétségtelen, a kormányzat jelenlegi törekvései nem támogatják a felsőoktatás decentralizált fejlesztését, de az oktatás és a gazdaság szerkezete sincs összhangban. Pedig az egyetem akkor járul hozzá sikeresen a helyi társadalom és gazdaság fejlődéséhez, ha a szereplők közös célok érdekében mozgósítják erőforrásaikat. A térségben, de általában Szerbiában is a felsőoktatás elsődleges szerepe az oktatás,

ugyanakkor a kutatás és a regionális fejlesztés a feltételek elégtelensége miatt még háttérbe szorul, a régióban a gazdaság és a felsőoktatás közötti kapcsolatrendszer szegényes. Pozitív jelenség azonban, hogy egyes tudományterületek (például az műszaki tudományok) már kiemelkednek, az egyetemi oktatók között néhányan a gazdaságban is tevékenykednek, illetve az intézményközi kapcsolatok sikerességére is találni példát. A térségben a tudományos kutatói munka több magyar érdekeltségű műhelyben fejlődik, ide tartozik például a Magyarorsággal kapcsolatos Tudományos Társaság vagy a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium. Egy önálló, gazdálkodó, vállalkozó, jelentős kutatási tevékenységet folytató egyetem működésének feltételei több szempontból is – a politikai és gazdasági háttér, a régió szereplői közötti elégtelen együttműködés, a konszenzus hiánya miatt – kedvezőtlenek Szabadkán (de általában bárhol a szerb vidéken). Az állami támogatások is más prioritások mentén kerülnek elosztásra. Szerbia regionális intézményei az oktatás mellett esetleg szolgáltató szerepkörben tevékenykednek (tanácsadás, kutatási projektek), a regionális gazdaságfejlesztésben, a versenyképesség javításában egyelőre nem tudnak hangsúlyos, önálló szerepet vállalni.

A könyv ötödik fejezetében kapott helyet a szerb–magyar határon átnyúló intézményi kapcsolatok bemutatása, amely fontos, hiánypótló munka, hiszen e határregió ilyen aspektusú kutatására eddig még nem került sor. A 2010–2012 között végzett empirikus kutatás során intézményvezetőkkel készülték interjúk.

A társadalmi, gazdasági és politikai változások nyomán, valamint az országhatár „halványodásával” a térség felsőoktatási intézményeinek szerepe és térbeli hatóköre is változik, megjelennek és erősödnek a határon átfelölő oktatási, kutatási, partnerségi funkciók. A Vajdaságban, mint ahogy a Kárpát-medence más régióiban is, ezen együttműködések fejlődését a térségre jellemző tényezők befolyásolják: a Magyarország felé irányuló migrációs folyamatok, a kisebbségek érdekeltsége, intézményi integrációk, a területfejlesztésbe történő bekapcsolódás, valamint az intézményközi kapcsolatrendszerek minősége. Takács, túlmutatva az általános tényezőkön, az együttműködések dinamizálása érdekében hangsúlyozza az intézményi profil egyediségének a racionális „kínálati mix” kialakításának jelentőségét, szorgalmazza az innovatív szerep felvállalását.

A határon átnyúló együttműködések befolyásoló tényezők csoportosítását a Sakamoto–Chapman-féle felsőoktatási CBC-modell rendszerezi (Sakamoto, Chapman 2011). Az egyik tényezőcsoport az „együttműködések szélesebb vállalkozói kontextusa”, amelyből a szerző szerint Szabadka esetében két tényező emelhető ki: a kihelyezett képzések és a magánképzések ellentmondásos szerepe, valamint a (szerb nemzeti/politikai) támogatottság hiánya. A modell másik pillére a „pénzügyi keret”, amely a térségben részben uniós pályázati forrásként jelenik meg. E pályázatok a pótlólagos források biztosításán túl az innovációs hálózatok kiépülésének szempontjából is fontosak. A térség – belső területi aránytalanság mellett – sikeres projekteket és intézményi együttműködések tudhat magáénak: Szeged és Újvidék pályázati dominanciája még mindig erős,

az észak-vajdasági határ régió abszorpciós képessége pedig gyengének mondható. A nemzetközi intézményi kapcsolatokban a magyar fél érdekeltsége és motiváltsága jellemző. Az intézmények szerb vezetősége nem mutat megfelelő kooperációs készséget, amelynek okait az empirikus kutatás nem tudta azonosítani. A magyarországi intézményvezetők véleménye szerint a meglévő kapcsolatok nem elég intenzívek, és a szerbiai intézmények eltérő jellege, hozzáállása és célkitűzései miatt az együttműködés nehézkes. A magyar érdekeltségű szerbiai intézmények igényt tartanak az intenzívebb együttműködésre, ami jelenleg konferenciák szervezésében, vendégtanárok foglalkoztatásában, diákcseraprogramokban, közös képzési programok tervezésében nyilvánul meg. Szabadka szempontjából nem mindig előnyös, hogy e törekvések Újvidék és Belgrád preferálásával fogalmazódnak meg, másfelől pedig Szabadkának Újvidék és Szeged felsőoktatási dominanciájával kell megküzdenie. A kutatás során megkérdezett magyar intézményvezetők véleménye szerint Szabadkának nagyobb szerephez kellene jutnia a felsőoktatásban.

Kutatási eredményeit összefoglalva Takács Zoltán felhívja a figyelmet arra, hogy a térségben egy olyan új felsőoktatási intézménynek lehet jövője, amely a kisebbségi közösségek érdekeit is képviseli, ugyanakkor az egész határ régiót érintő, modern gazdaságfejlesztés elemeként is sikeresen működik.

Szabadkai kisebbségi egyetemalapítás céljából a szerző első körben egy újfajta szervezési forma, a Szaktúdiumi Akadémia, azaz egy, az Újvidéki Egyetemtől független, magyar érdekeltségű intézmény létrehozását javasolja. Mivel az alapításban mindhárom (magyar, horvát/bunyevác, szerb) közösség érdekelt, célkitűzéseik azonban eltérnek, nem egy magyar nyelvű, hanem egy multietnikus akadémiát kellene alapítani. Az intézmény kezdetben három, később több tudományterületet is lefedne, illetve öt akkreditált képzési programmal indulna. Szorgalmazni kellene a multidiszciplináris képzés bevezetését, valamint egy kutatóintézet létrehozását is. Végső cél – a feltételek megvalósulásának függvényében – az intézmény egyetemmé történő fejlesztése. A szerző véleménye szerint az ilyen intézmény létrehozásának támogatottsága reális mind a politika, mind a társadalom, de a már működő magánkarok körében is. A humán erőforrás alapjai szintén adottak, az oktatás vonzáskörzete szerbiai és magyarországi területekre is kiterjed. A finanszírozás – állami intézmény lévén – megoldott lenne, különösen, ha magyarországi támogatottsággal és pótlólagos forrásokkal is (uniós projektek, szolgáltató-vállalkozó egyetemmel való fejlődés) számolni lehet. A koncepció elsőként egy alapítvány létrehozására törekszik. A felsőfokú oktatási intézmény alapításának kezdeményezését, valamint a további fejlesztési feladatokat a Magyar Nemzeti Tanács – illetve ezen belül az alapítvány – vállalja magára.

A szerző következtetéseiről és javaslatairól szóló fejezetet két további, szerb és angol nyelvű tartalmi összefoglalás zárja.

A könyv jelentősége abból adódik, hogy Szabadka magyar nyelvű felsőoktatásának jelenét, fejlesztési célkitűzéseit és lehetőségeit Európa, illetve a Kár-

pát-medence határ menti régióinak tapasztalataival összevetve, több szempontból elemzi. A munka újszerűsége egyrészt abban mutatkozik meg, hogy egy innovatív szervezeti forma bevezetését javasolja, másrészt a hosszú távú fejlesztési koncepció, modern stratégiai szemléleten nyugszik. A szerző az elemzés során érzékeny kérdéseket érint a kisebbségi felsőoktatásról, a határ menti intézményi együttműködések fejlesztési lehetőségeiről, a vándorlási folyamatok regionális sajátosságairól.

Irodalom

- Clark, B.R. (1983): *The higher education system: Academic organization in cross-national perspective*. University of California Press, Berkeley
- Sakamoto, R., Chapman, D. W. (2011): Expanding across borders. Growth of cross-border partnership in higher education. In: Sakamoto, R., Chapman, D.W. (eds.): *Cross-border partnership in higher education: Strategies and issues*. Routledge, New York, 3–15.
- Takács Z., Kincses Á. (2013): Vajdasági hallgatók Magyarországon. *Területi Statisztika*, 3., 253–270.